

5. Жицька Т. Листи С. Черкасенка до М. Шаповала (1924р.) // *Історичний журнал*. – 2006. – №4. – С. 96-107.
6. Жицька Т. Театральні контури архетипних сюжетів у драматургії С. Черкасенка // *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого*. – 2009. – Вип. 4-5. – С. 47-56.
7. Івасюк О. Листування С. Черкасенка із В. Дорошенком (на матеріалах фондів літературного архіву пам'яток національної писемності Чехії) // *Літературознавство: [Матеріали V конгр. Міжнар. асоц. українців, Чернівці, 26 – 29 серп. 2002 р.]*. – Чернівці, 2003. – С. 240-244.
8. Аляхова Ж. Історія української епістології: дослідження та видання епістолярної спадщини // *Слово і Час*. – 2006. – №6. – С. 70-81.
9. Хорунжий Ю. "... Без їхнього дозволу": [Про арх. С. Русової та її листування із С. Черкасенком] // *Книжник*. – 1991. – №6. – С 5-6.
10. Черкасенко С. Лист дев'ятий від 23. VIII. 935 Автобіографія в листах // *Український громадський Видавничий фонд в Празі. – Фонд № 122с. – Арх. № 278*.
11. Черкасенко С. Лист перший від 10. VII. 935. С. Черкасенко. Автобіографія в листах. // *Український громадський Видавничий фонд в Празі Фонд № 122с. Арх. № 278*.
12. Черкасенко С. Лист 14. Горні Черношіце, 13. VII. 934. Особистий фонд професора Леоніда Тимофійовича Білецького. Листи від С. Черкасенка // *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 3876, оп. 1, арх. 1-55 (1930-1940)*.

Отримано 29 вересня 2011 р.

М. Рівне

Уляна Чіпак

УДК 821.161.2 Шевчук-31

ЕРОТИЧНО-ТАНАТОЛОГІЧНИЙ КОНЦЕПТ У ПОВІСТІ ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА "БІС ПЛОТІ"

У статті розглянуто еротично-танатологічний концепт у повісті Валерія Шевчука "Біс плоті" та осмислено роль бароко у формуванні ідіостилу письменника.

Ключові слова: архетип, алегорія, бароко, візія, концепт, повість, символ.

Уляна Чіпак. Еротично-танатологічний концепт у повісті валерія шевчука "біс плоті"

This article deals with the "death and love" concept in Valerij Shevchuk's story "The devil of flesh" and the role of baroque in the formation of the novelist's idiosyncrasy is interpreted.

Key words: archetype, allegory, baroque, vision, concept, story, symbol.

Справжній письменник володіє пером так майстерно, що читач у кожному слові немовби віднаходить часточку "таїни творення", а тому з легкістю прочитує все недоказане поміж рядків, співпереживає героям і наче сам проживає все те, що трапляється з персонажами. Ще більшу популярність має митець, твори якого впливають на формування світогляду і становлення особистості, адже торкаються проблем вічних: кохання, сенсу життя, смерті, життєвого вибору. Серед таких письменників почесне місце посідає Вал. Шевчук, творчість якого, навіть на перший погляд, вирізняється певною складністю, але саме в ній полягає цінність його прози.

Еротично-танатологічний концепт у доробку цього митця посідає чільне місце, адже інтерес до цієї теми посилюється, на думку Ф. Ар'єса, в епоху бароко, яку досліджує письменник. Він зазначає: "Моя наукова і перекладацька праця біля пам'яток українського літературного бароко впливає на образну структуру мого тексту, на сюжетно-конструкцієтворення" [7, 4].

"Дослідницька стратегія Вал. Шевчука часом нагадує насичену гру в межах власної пам'яті, зафіксованої інформації про літературний простір, що оприявнюється в переповнених фактографічними зіставленнями, текстовими порівняннями, посиланнями на власні праці та висновки міркуваннях" [4, 36].

Як уважає О. Солецький, твори доби бароко вагомо вплинули на становлення митця. Передусім цей вплив помітний у насиченій алегоріями й символами мові, що сприяє появі нових альтернатив осмислення та тлумачення тексту, можливості його кількарівневого прочитання – “явище прообразності” (такий узагальнений термін для пояснення зазначених особливостей ужив саме Вал. Шевчук).

Один із найвпливовіших сучасних літературознавців Н. Фрай доходить висновку, що творча індивідуальність письменника значною мірою реалізується у процесі обробки та осмислення успадкованих сюжетів, форм і прийомів. Подібність, взаємозв'язки й перегуки, котрі існують між творами одного виду чи жанру в доробку різних митців, такі численні й істотні, що виявляють певні сталі системи ознак, структурні інваріанти, які Фрай називає “літературними матрицями”, або “архетипами”. “Слово є архетип культури; культура – культ розуміння”, а “говорити архетипами означає підносити зображуване зі світу поодинокого, минушого у сферу вічного” [1].

“Біс плоті” – повість Вал. Шевчука, у якій головний персонаж чернець Климентій Зіновієв живе в системі дворівневого буття: життєво-конкретному і філософсько-символічному. Прірва між ними посилюється з огляду на те, що герой “ніколи не пізнавав жінки”. “...Призначення Еросу бути мостом, з'єднанням реальності іманентної і трансцендентної, матеріально-тілесної і ідеально-ціннісної. Ерос має з'єднувати в собі дві природи духовну і чуттєву” [3].

Розрив між духовним і тілесним, земним і небесним початками в людині виявляється особливо яскраво у ставленні до Еросу. Християнська мораль уносить дисгармонію у стосунки людей і трагізм у любовні почуття, тому що прагне вилучити з нього чуттєвий аспект. Саме поділ на духовне і тілесне породжує на підсвідомому рівні потяг до гріха як до забороненого плоду. Таким чином, більшість суперечностей, із якими стикається людина протягом життя, пов'язані з боротьбою “сили тіла” і “сили духу”.

Климентій – людина своєї доби. Письменник майстерно вписує персонажа в тогочасну культуру, навіть уміння “закидати прислів'ями і приказками” споріднює його з українським літератором XVII ст.

Механізм творення художнього світу в повісті “Біс плоті” прикметний особливою складністю. Так, композиційною домінантою дії виступає “роздвоєність” персонажа. Вона становить ту ідейно-естетичну і структурно-смыслову вісь, навколо якої вибудовується весь сюжет твору.

Прийом “роздвоєності” персонажа Вал. Шевчук використовує як необхідний спосіб художньо-естетичного осягнення внутрішнього світу людини. Він визначальний для прозових творів письменника: у більшості з них інша частина відображає приховану сутність героя, відкриває все те, що згнічено або мораллю персонажа, або суспільно-культурною специфікою того середовища, у якому він живе. Наприклад: старий і хлопчик (“Двоє на березі”), чернець-праведник і диявол-спокусник (“Початок жаху”) та ін. У повісті “Біс плоті” прийом “роздвоєності” допомагає усвідомити мандрованому ієромонахові своє природне призначення як чоловіка.

“Роздвоєність” Климентія письменник показує через уведення сновидінь та марень у сюжетну канву твору: він спілкується із янголом, із бісом, із жінками-сибілами. “Марення та візії героїв Валерія Шевчука <...> описують складні внутрішньовізійнні осмислення таємниць світобуття, що позбавлені конкретних часово-просторових координат і спрямовані на тлумачення універсальних символічних образів” [4, 39]. Гадаємо, що використання такого художнього засобу не випадкове, воно дає ключ у самопізнанні, подеколи й стимулює цей процес. Через самопізнання Климентієві вдається допомогти одержимий

бісом плоті дівчині. Зазначимо, що у візіях мандрованого ієромонаха особливе місце посідає саме жінка, або її прообраз, навіть ангел говорить жіночим голосом. Це не випадково, адже герой пряму відсутність слабкої статі в його житті праведника компенсує несвідомо саме в мареннях. Цікаво, що у візії із сибілами присутній Климентій в образі Харона, який, за грецькою міфологією, перевозив душі в царство Аїда. Розповідь про ієромонаха Зіновієва підсилена описом його зовнішнього вигляду (“сам був чорний” [6, 240]). Чорний колір увиразнює ту фізичну порожнечу, яка утворилась від умертвіння свого тіла, придушення в ньому природних первнів.

Ставлення до категорії “любові” й зображення еротичного мотиву в повісті “Біс плоті” двояке: простежуємо й аналогії з міфом про андрогінів, відомим із діалогу Платона “Бенкет”, і барокову ідею “золотої мірноти” (термін Л. Ушкалова). Суть останньої полягає в нівелюванні крайнощів християнської візії Еросу. “Переконаність людини у своїй гріховності, з одного боку, і формування культурного зразка – образу Бога – з другого, спонукають індивіда до систематичної роботи над своєю особистістю. Християнство, наприклад, спеціально виділяє положення про те, що людина зіпсована і цілком гріховна. Дуже точно схоплена природа людини: саме у боротьбі, у тому числі й із собою, формуються її соціально-прийнятні риси” [8]. Фанатичне умертвіння тіла, яке сповідують ченці, – явище протиприродне, тому дуже важко здолати плотські бажання, адже цього біса “подолати годі, бо не просто входить в людину, а виростає з її природи... а коли з природи твориться, а не є чужий людині тілом, то це не біс мордує людину, а по-моєму вона себе сама, і це не біс у людині, а вона – бісом” [6, 247]. Вал. Шевчук устами своїх персонажів доводить, що крайнощі – це лише приклад надміру розумової й фізичної бездіяльності та сліпого фанатизму.

Климентій – утілення ідеї пошуку “золотої мірноти” у протилежностях “добро–зло”, “людина–Бог”, “духовне–тілесне”, “раціональне–ірраціональне”. Цей пошук додає динаміки життю головного персонажа, бо допомагає усвідомити й своє призначення насамперед як людини, а не як проповідника християнської моралі. В останньому розділі повісті “Біс плоті” знаходимо розгорнутий символ: чернець, котрий копає криницю. Криниця, ми вважаємо, – символ життя: її недбале копання може призвести до того, що людина поховає й себе так, як губить власне єство Климентій. Душа кожної особи – своєрідне поле, де відбувається вічне протистояння ченчика і молодця зі змієм (символ людської природи): перший із них жадає бути погубленим, а другий піддається на спокусу здолати й тому постійно бореться. Проте втіха від здобутої перемоги завжди така солодка.

Міф про андрогінів набуває дещо іншого звучання: відчувається вплив сководинівської ідеї про “сродність душ”. Недаремно Климентій не зміг першого разу здолати “біса плоті”, бо не розумів, що “порушив Божого закона природної призначеності однієї половини людини іншій. Адже недаремно в подружжі кожна частина зветься половиною” [6, 269]. Причина сімейних негараздів, розладів у подружньому житті полягає в тому, що пара складається з “розполовинених” людей, які не можуть утворити цілого, бо живуть із нелюбом, “а жоден із складників своєї натуральної пари так і не зумів віднайти” [6, 269].

Символічне значення має епізод початку грози. За сюжетом відбулося це після вигнання біса плоті, після того, як він перейшов до Климентія. Вода приносить особливий катарсис – очищення від сліпого умертвіння свого тіла. “Глибинний архетип води, архетип водної стихії як жіночого начала виявився настільки стійким і постійно спонтанно самовідтворюваним, що він розгорнувся також і на рівні вторинних семіотичних систем художньої літератури. Водна

стихія і тут символізує нуртування, вирування, надмір еротичних почувань, прагнення до занурення у тотальну андрогінну цілісність; напружені і болісні пошуки такої цілісності, прагнення до поринання (підсвідоме прагнення до повернення) у первісне материнське лоно цієї стихії” [2, 96-97]. Отже, через розуміння героєм необхідної присутності природних еротичних інстинктів долається смерть духовна.

Зауважимо, що у творі подано своєрідну трирівневу модель переходу категорій “любові” і “смерті”: Танатос-Ерос-Танатос. Климентій, спізнавши жінку, подолав у собі біса плоті, а ще збагнув, “що він у цьому світі таки не для життя” [6, 294]. Ерос тут виступає одночасно й життєдайною силою, і тією, яка його поглинає: “Згорів змії, але згорів і молодець, але з’їв їх один і той же вогонь” [6, 294], – вогонь кохання. Саме тому любов у повісті постає як особливе життєдайне буття, шлях до котрого лежить через самопізнання; не випадково один із ченців порівняв це почуття з вогнем, що в ньому згоряє птах Фенікс. І так триває безкінечно, саме тому через уміння любити людина пізнає безсмертя: “І він розповів юнакові притчу про птицю, яка живе у світі, а коли приходить її час помирати, то кидається у вогонь, спалюється, а натомість із вогню народжується вже в юному тілі, і так триває вічно, що в народженні та смерті – запорука вічності” [6, 234].

Кульмінація твору, на наш погляд, – це усвідомлення Климентієм свого природного призначення через самопізнання та через аналіз минулого, адже необдуманна втеча від себе і свого щастя з Пелагією призвела до того, що “він і мандрованцем став, і від світу відрікся, і від природного права та функції продовжити свій рід, адже природне... це і є Боже, а неприродне – сатанинське” [5, 267].

Отже, розгляд еротично-танатологічного концепту в повісті “Біс плоті” дає змогу простежити особливості ідіостилію письменника. Категорії Еросу і Танатосу в його творчості – не просто феномени людського життя, а явища, завдяки яким людина пізнає себе, свою сутність і природне призначення – продовжити рід, адже, руйнуючи цей ланцюг і не даючи йому продовження, ми позбавляємо себе і свій рід можливості спізнати безсмертя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гатальська С. “Архетипи” (“універсали”, або “інваріанти”) культури як схеми духу // Гатальська С. Філософія культури. – Режим доступу: http://pidruchniki.com.ua/18060203/filosofiya/arhetipi_universal_abo_invarianti_kulturi_shemi_duhu#555. – Заголовок з екрана.
2. Кісь Р. Ерос і водна стихія (первісна семіотичність шлюбної магії) // *Сучасність*. – 1994. – № 1. – С. 84-93.
3. Краснухина Е. Эрос смерти // *Фигуры Танатоса*. Философский альманах. Пятый специальный выпуск. – СПб., 1995. – Режим доступа: <http://www.anthropology.ru/ru/texts/krasnuhina/krasnuhina.html>. – Загл. с экрана.
4. Солецький О. Валерій Шевчук і бароко // *Дивослово*. – 2010. – № 10. – С. 35-40.
5. Ушкалов Л. “Золота мірнота” на теренах українського духовного досвіду // *Ушкалов Л. Есеї про українське бароко*. – К.: Факт – Наш час, 2006. – С. 98-109.
6. Шевчук Вал. Біс плоті: Іст. повісті. – К.: Твім інтер, 1999. – 360 с.
7. Шевчук Вал. Я не міг би жити з істотою, для якої книжки є чимось непотрібним: (Інтерв’ю з письменником, розмовляв Юрій Хорунжий) // *Книжник-Review*. – 2004. – № 3 (84).
8. Юрій М. Про природу любові і сакральності // *Юрій М. Соціологія культури*. – Режим доступу: http://pidruchniki.com.ua/18340719/sotsiologiya/pro_prirodu_lyubovi_sakralnosti#768. – Заголовок з екрана.

Отримано 10 жовтня 2011 р.

м. Київ

